

Aqşin Raqub oğlu NƏZƏRLİ

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, magistrant

E-mail: aqsinnazar@gmail.com

BİZNESİN TƏŞVİQİNDƏ VERGİ SİYASƏTİNİN ROLU

Xülasə

Məqalənin yazılmasında məqsəd dünyada həyata keçirilən vergi siyasətinin iqtisadiyyatda rolunu araşdırmaq, bunun ölkədəki biznes subyektlərinə təsiri mexanizmlərini tədqiq etməkdir. Məqalədə vergi anlayışına və onun yaranma məqsədinə, təsiretmə xüsusiyyətinə diqqət çəkilərək, vergitutma prinsiplərinə və vergi siyasətinə ediləcək dəyişiklər nəticəsində iqtisadiyyatda baş verə biləcək inkişaf prosesləri araşdırılır. Daha sonrakı hissədə xüsusilə ƏDV vergisinin iqtisadiyyatdakı yeri və ƏDV geriqaıyarma siyasətinin vergi siyatınə edə biləcəyi müsbət təsirlərinə baxılır. Sonda isə vergi nəzarətinin bu proseslə qarşılıqlı sürətdə inkişafı və bunun dünya ölkələrində hansı nəticələrə səbəb olduğu müəyyənləşdirilmişdir.

Açar sözlər: vergi, vergi nəzarəti, ƏDV, vergi yoxlaması

UOT: 336

JEL: F31

DOI: <https://doi.org/10/54414/FBZG7957>

Giriş

Hər bir dövlətin daxili iqtisadiyyatının inkişafı, xarici əlaqələrinin güclənməsi onun izlədiyi vergi siyasəti ilə birbaşa əlaqəli olmaqla, ölkədəki iqtisadi tarazlığı və iqtisadi subyektlərə nəzarəti həyata keçirilməsinə şərait yaradır. Vergi anlayışı hələ qədim zamanlardan ölkələrin başlıca büdcə mənbəyi olmuş və ölkədə iqtisadiyyata əsas nəzarət forması olaraq öz önəmini indiyəkimi qoruyub saxlamışdır. Günümüzə ölkələr vergi siyasətində yeniliklər etməklə, texniki və texnoloji yenilikləri davamlı tətbiq etməklə vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasında sürətli kommunikasiya yaratmağa çalışır. Hər bir dövlət ayrı-ayrılıqda, həmçinin beynəlxalq təşkilatlar da bu məsələyə xüsusi diqqət etməkdədir.

Vergi anlayışı və biznes mühitində rolu

İqtisadi artımı və inkişafı dəstəkləmək üçün hökumətlər sosial proqramlar və dövlət investisiyaları həyata keçirir ki, bunlar üçün də böyük və davamlı maliyyə mənbələrinə ehtiyac duyurlar. Səhiyyə, təhsil, infrastruktur və digər xidmətləri təmin edən proqramlar firavan, inkişaf etmiş və yenilikçi cəmiyyət qurmaq məqsədinə nail olmaq üçün böyük əhəmiyyət daşıyır. Cəmiyyət hər zaman daha çoxunu istəyir və zaman keçdikcə tələbləri və tələb

çeşidliliyi artır. Misal olaraq 300 il əvvəl insanlar dövlətdən avtomobil yolu tələb etmirdi. Lakin günümüzə əhali sayı və onların tələbatları dəyişərək artmışdır. Bu da hökumətləri gəlirlərini artırmağa vadar edir. Vergitutma təkcə ictimai mal və xidmətlərə görə ödəniş mənasını vermir; həm də vətəndaşlarla iqtisadiyyat arasında bağ yaradır. Vergilərin necə yığılması və xərclənməsi hökumətin qanuniliyini müəyyən edən əsas amillərdən biri hesab olunur. Bütün hökumətlərin gəlirə ehtiyacı var, lakin problem təkcə vergi dərəcələrinin səviyyəsini deyil, həm də vergi bazasını diqqətlə seçməkdir. Hökumətlər həmçinin vergi ödəyicilərini iştirakdan çəkəndirməyəcək vergi uyğunluğu sistemi hazırlamalıdır. 147 iqtisadiyyat üzrə aparılmış son araşdırma məlumatları göstərir ki, şirkətlər vergi dərəcələrini əməliyyatları üçün ilk beş məhdudiyyətdən biri hesab edir və vergi idarəçiliyi ilk 11-lik arasındadır [1]. Müəssisələr üçün vergi xərclərinin məbləği investisiya və böyümə üçün vacibdir. Vergilərin yüksək olduğu yerlərdə bizneslər formal sektordan imtina etməyə daha çox meyllidirlər. Tədqiqat göstərir ki, daha yüksək vergi dərəcələri daha az rəsmi biznes və aşağı özəl investisiya ilə əlaqələndirilir [2]. Müəssisələr vergilər üçün nə

aldıqları ilə maraqlanırlar. Keyfiyyətli infrastruktur iqtisadiyyatın sağlam işləməsi üçün çox vacibdir, çünki o, iqtisadi fəaliyyətin yerinin və inkişaf edə biləcək sektorların növlərinin müəyyən edilməsində belə mərkəzi rol oynayır. Sağlam işçi qüvvəsi iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyi və məhsuldarlığı üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir - səhiyyə xidmətlərinin təmin edilməsinə investisiya yatırılması həm iqtisadi, həm də mənəvi səbəblərdən vacibdir. Əsas olaraq işə təhsil hər bir işçinin səmərəliliyini artırır, keyfiyyətli ali təhsil və təlim iqtisadiyyatlara dəyər zəncirində istehsal proseslərində işləmə imkanlarını artırır və istehsal məhsullarının kənardan axınlarına barier yaradır.

Vergi gəlirlərinin ictimai mal və xidmətlərə çevrilməsinin effektivliyi bütün dünyada dəyişir. Dünya İnkişaf Göstəriciləri və İnsan İnkişafı İndeksindən əldə edilən son məlumatlar göstərir ki, İrlandiya və Malayziya kimi iqtisadiyyatlar (hamısı nisbətən aşağı ümumi vergi dərəcələrinə malikdir) vergi gəlirlərini səmərəli şəkildə yaradır və qazancları yüksək keyfiyyətli ictimai mal və xidmətlərə çevirir [3]. Məlumatlar Anqola və Əfqanıstan üçün bunun tam əksini göstərir [4]. İqtisadi inkişaf çox vaxt artan dövlət xərclərini maliyyələşdirmək üçün yeni vergi gəlirlərinə ehtiyacı artırır. Eyni zamanda, iqtisadiyyatın bu ehtiyacları ödəyə bilməsi tələb olunur. Bununla belə, vergitutma səviyyəsindən daha vacib olan gəlirin necə istifadə olunduğudur. İnkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlarda yüksək vergi dərəcələri və zəif vergi inzibatçılığı vergi yığımlarının aşağı olmasının yeganə səbəbi deyil. Qeyri-qanuni sektorun ölçüsü də vacibdir; vergi bazası daha dardır, çünki qeyri-formal sektorda çalışanların əksəriyyəti çox aşağı əmək haqqı alır.

Vergi siyasətinin biznesdə daraldıcı və genişləndirici təsirləri

Yüksək vergi dərəcələri heç də həmişə yaxşı ictimai xidmətlərə səbəb olmur. Səmərəli vergi inzibatçılığı müəssisələrin rəsmi qeydiyyatdan keçməsinə kömək edə bilər, bununla da vergi bazasını genişləndirə və vergi daxilolmalarını artırma bilər. Ədalətsiz və nizamsız vergi inzibatçılığı çox güman ki, vergi sistemini nüfuzdan sala və hökumətin nəzarətini azalda

bilər. 1990-cı illərdə bir çox keçid iqtisadiyyatına sahib ölkələrdə yeni vergi sistemlərinin tətbiqi zamanı vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməməsi vergilərin qeyri-bərabər tətbiqi, geniş şəkildə vergidən yayınma və vergi gəlirlərinin gözləniləndən aşağı olması ilə nəticələnirdi. Vergi qanunlarına uyğunluq sisteminin hamı üçün işləməsinə təmin etmək o dövr üçün hər bir dövlətin qarşısında duran əsas məqsədlərdən biri olmuşdur. Qanunauyğunluğa təşviq etməyin bir yolu qaydaları mümkün qədər aydın və sadə saxlamaqdır. Həddindən artıq mürəkkəb vergi sistemləri yüksək vergidən yayınma ilə əlaqələndirilir. Yüksək vergi uyğunluğu xərcləri daha böyük qeyri-rəsmi sektorlar, daha çox korrupsiya və daha az investisiya ilə əlaqələndirilir. Sadə, yaxşı işlənmiş vergi sistemləri olan iqtisadiyyatlar biznes fəaliyyətini və nəticədə investisiya və məşğulluğu artırma bilər. Yeni araşdırmalar göstərir ki, biznesə başlama prosesinə təsir edən əsas təyinedicisi, korporativ vergi dərəcəsindən asılı olmayaraq vergilərin ödənilməsinin asanlığıdır. Altı il ərzində 118 iqtisadiyyatı əhatə edən araşdırma göstərib ki, vergi inzibati yükünün 10% azaldılması (illik vergi ödənişlərinin sayı və vergilərin ödənilməsi üçün tələb olunan vaxtla ölçülür) illik biznesə giriş dərəcələrinin 3% artmasına səbəb olub [5]. Vergi inzibatçılığı və onun fəaliyyət göstərdiyi ekosistem genişlədikcə və dərinləşdikcə, əsasən rəqəmsal məlumat axınlarının artmasına da səbəb olur. Vergi idarələri bu çağırışlara yeni texnologiya və analitik vasitələrin tətbiqi ilə cavab verir. Onlar daha az xərclər, artan uyğunluq və müvafiq vergi ödəyiciləri üçün stimullar təklif edərək necə fəaliyyət göstərdiklərini yenidən düşünməlidirlər. Misal olaraq, Tacikistan hökuməti inkişaf məqsədlərinə nail olmaq üçün vergi islahatını ölkə üçün əsas prioritet hesab edib. 2013-cü ildə Tacikistan Vergi İnzibati İslahat Layihəsinə start verdi və nəticədə ölkədə daha səmərəli, şəffaf və xidmət yönümlü vergi sistemi quruldu. İT infrastrukturunun modernləşdirilməsi və vahid vergi idarəetmə sisteminin tətbiqi səmərəliliyi artırmış, vergi məmurları ilə vergi ödəyiciləri arasında fiziki qarşılıqlı əlaqəni azaldıb. Vergi ödəyicilərinə göstərilən

xidmətlərin təkmilləşdirilməsindən sonra vergi təqdim edən fəal firmaların və fərdi vergi ödəyicilərinin sayı iki dəfə artmış və gəlir yığımları güclü şəkildə artmışdır. Tacikistanda vergi ödəyicisi 2012-ci ildəki 37 günlə müqayisədə 2016-cı ildə bütün vergi ilə bağlı qaydalara riayət etməklə 28 gün sərf edib [6].

Vergiyə uyğunluğun aşağı qiyməti və səmərəli prosedurlar firmalar üçün əhəmiyyətli fərq yarada bilər. Məsələn, Honq-Konq və Çində, firmalar ildə cəmi üç ödəniş etməli olacaq ki, bu da global miqyasda ən az ödənişdir. Qətər və Səudiyyə Ərəbistanında firmalar isə, hələ də dünyanın ən aşağı səviyyələri arasında olmaqla dörd ödəniş etməli olacaq. Estoniyada mənfəət vergisi, əlavə dəyər vergisi (ƏDV) və əmək vergiləri və töhfələrə riayət etmək ildə cəmi 50 saat, təxminən 6 iş günü çəkir [6]. Amma bəzən şirkətin ƏDV tələblərini yerinə yetirməsi üçün tələb olunan vaxt çox dəyişkənlik göstərə bilər. Bu, inzibati təcrübələrdə və ƏDV-nin necə həyata keçirilməsində dəyişikliklərlə izah olunur. Eyni vergi orqanının ƏDV və korporativ gəlir vergisini idarə etdiyi iqtisadiyyatlarda uyğunluq daha az vaxt tələb edir. Onlayn sənədləşdirmə və ödənişdən istifadə də uyğunluq müddətini xeyli azaldır. ƏDV bəyannamələrinin tezliyi və müddəti də vacibdir; qaimə-fakturaların və ya digər sənədlərin təqdim edilməsi tələbləri uyğunluq müddətinə əlavə edilir. ƏDV sistemlərinin səmərəli işləməsi üçün uyğunluq prosesinin sadələşdirilməsi və tələblərin yerinə yetirilməsi üçün lazım olan vaxtın azaldılması vacibdir. Bu zaman sual yaranır. ƏDV-nin qaytarılması sistemləri niyə vacibdir?

ƏDV-nin qaytarılması sistemlərinin önəmi

ƏDV-nin qaytarılması istənilən müasir ƏDV sisteminin tərkib hissəsidir. Prinsipcə, ƏDV-nin qanunla müəyyən edilmiş halları müəssisələrə deyil, son istehlakçıya aiddir. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT) tərəfindən müəyyən edilmiş vergi siyasəti qaydalarına əsasən, ƏDV sistemi neytral və səmərəli olmalıdır. Müəyyən bir vergi dövründə əlavə dəyər vergisi daxil olan müəssisələr üçün effektiv ola bilər ki, bunun tam əksi vəziyyətində ƏDV-nin qaytarılması sisteminin olmaması bu

məqsədə çatmağa mane olacaq. ƏDV bazar qiymətlərinə və rəqabətə daraldıcı təsir göstərə və nəticədə iqtisadi artımı məhdudlaşdırma bilər. Geri qaytarma prosesləri ƏDV sistemlərinin əsas zəifliyi ola bilər. Bu fikir dünyanın 36 iqtisadiyyatında ƏDV inzibətçiliğinin qaytarılması mexanizmlərini araşdıran araşdırma ilə dəstəklənir. Tədqiqat vergi orqanlarının artıq ƏDV kreditlərinə münasibətini, geri qaytarma tələblərinin həcmi, geri qaytarma iddiaçıların izlədiyi prosedurları və vergi orqanlarının geri qaytarmaların icrası üçün lazım olan vaxtı araşdırıb. Tədqiqat nəticəsində məlum oldu ki, geri qaytarma üçün qanunla müəyyən edilmiş vaxt məhdudiyyətləri çox vacibdir, lakin çox vaxt praktikada tətbiq edilmir.

ƏDV-nin qaytarılması sistemlərindəki gecikmələr və səmərəsizliklər çox vaxt sistemin sui-istifadə oluna biləcəyi və saxtakarlığa meyilli olması qorxusunun nəticəsidir. Bu kimi problemlərin qarşısını almaq məqsədilə bir çox ölkədə ƏDV-nin geri qaytarılması sisteminə müraciətin tənzimlənməsi, məhdudlaşdırılması və geri qaytarma tələblərinin hərtərəfli prosedur yoxlamalarına məruz qalması üçün tədbirlər görüblər. Bəzi iqtisadiyyatlarda ƏDV-nin geri qaytarılması iddiasının avtomatik olaraq baha başa gələn auditə səbəb olmasının və sistemin ümumi effektivliyinə mənfi təsir etməsi səbəblərindən biri də budur.

ƏDV-nin qaytarılması sorğusunun formatına gəldikdə, 107 iqtisadiyyatdan 52-də ödənilməli ƏDV-nin qaytarılması hər hesabat dövründə təqdim edilən standart ƏDV bəyannaməsi çərçivəsində hesablanır və tələb olunur [7]. Digər iqtisadiyyatlarda sorğu proseduru ƏDV-nin qaytarılması üçün ayrıca ərizə, məktub və ya blankın verilməsindən ƏDV bəyannaməsində konkret bölmənin doldurulmasına, eləcə də iddianı əsaslandırmaq üçün bəzi əlavə sənədlərin hazırlanmasına qədər davam edir. Bu iqtisadiyyatlarda müəssisələr müvafiq orqana təqdim etməzdən əvvəl tələb olunan məlumatların toplanması, iddianın hesablanması və geri qaytarılması üçün ərizənin və digər sənədlərin hazırlanmasına orta hesabla 5,5 saat vaxt sərf edirlər [7]. Bütövlükdə, İƏİT-in yüksək gəlirli iqtisadiyyatları ƏDV-nin geri qaytarılmasını ən səmərəli həyata keçirən

ölkələri özündə birləşdirir ki, bu da öz növbəsində kompensasiyanın icrası üçün orta hesabla 14,3 həftə müddət vaxt aparır [7]. Avropa və Mərkəzi Asiya iqtisadiyyatları da orta hesabla 23,1 həftəlik geri qaytarma müddəti ilə yaxşı performans göstərir [7]. Bu iqtisadiyyatlar biznesləri lazımsız inzibati xərclərə və pul vəsaitlərinin hərəkətinə zərərli təsirlərə məruz qoymayacaq şəkildə geri qaytarmanı təmin edir.

Vergi yoxlamalarının önəmi

Vergi yoxlamaları vergitutma prosedurlarına əməl olunmasının təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Buna baxmayaraq, vergi yoxlaması vergi ödəyicisi ilə vergi orqanı arasında ən həssas qarşılıqlı fəaliyyətlərdən biridir. O, vergi ödəyicisinin üzərinə qarşılıqlı əlaqələrin sayı və növündən, həmçinin auditorun tələb etdiyi sənədlərin səviyyəsindən asılı olaraq az və ya çox dərəcədə iş yükü yaradır. Buna görə də vergi orqanlarının yoxlamaları həyata keçirərkən düzgünlüyünü təmin etmək üçün düzgün hüquqi bazanın olması vacibdir.

Riskə əsaslanan yanaşmada, uyğun gəlməyən firmaları müəyyənləşdirmək üçün istifadə edilən dəqiq meyarlar gizlədilməlidir ki, vergi ödəyiciləri aşkarlanmanın qarşısını almaq üçün qeyri-qanuni yollara əl atmasınlar və könüllü olaraq bu kimi yoxlamalarda iştirak etsinlər. Əksər iqtisadiyyatlarda vergi yoxlamaları üçün şirkətləri seçmək risk qiymətləndirmə sistemləri ilə həyata keçirilir və bu şirkətlərin hansı əsaslarla seçildiyi açıqlanmışdır. 37 iqtisadiyyatda bu səhv gəlir vergisi bəyannaməsinin hərtərəfli nəzərdən keçirilməsinə gətirib çıxaracaq və bizneslərin əlavə vaxt sərf etməsini tələb edəcək. Əksər hallarda auditor vergi ödəyicisinin binasına baş çəkəcək. Vergi orqanlarının hərtərəfli yoxlamaya başlaması üçün orta hesabla təxminən 83 gün vaxt lazımdır [7]. Bu hallarda vergi ödəyiciləri auditorun tələblərinə əməl etməyə 24 saat sərf edəcək, 10,3 həftə ərzində auditorla bir neçə raund qarşılıqlı əlaqədən keçəcək və 8,1 həftə auditorun verginin hesablanması ilə bağlı yekun qərarını verməsinə gözləyəcək [7]. İƏİT yüksək gəlir qrupuna daxil olan iqtisadiyyatlar və Mərkəzi Asiya iqtisadiyyatları gəlir vergisi bəyannaməsində kiçik bir səhvi düzəltmək üçün

ən asan və sadə proseslərə malikdir. İƏİT-in yüksək gəlir qrupuna daxil olan 28 iqtisadiyyatda gəlir vergisi bəyannaməsindəki səhv vergi orqanları tərəfindən əlavə yoxlamalara səbəb olmur. Vergi ödəyicilərindən yalnız düzəliş edilmiş bəyannamə və bəzi hallarda əlavə sənədlər təqdim etmələri və ödənilməli olan vergilər üzrə fərqi ödəmələri tələb olunur. Latın Amerikasına və Karib hövzəsi ölkələrinin iqtisadiyyatları gəlir vergisi bəyannaməsindəki xırda səhvi düzəltmək üçün uzun müddət davam edən prosesdən ən çox əziyyət çəkir, çünki əksər hallarda bu, son qiymətləndirmənin verilməsinə qədər vergi ödəyicilərinə gözləmə müddəti təyin edən yoxlama ilə nəticələnir.

Nəticə

Hər bir ölkədə vergi sistemi iqtisadi siyasətin mərkəzində dayanır və büdcə və nəzarət funksiyalarını yerinə yetirir. Həmçinin vergi siyasətlərində günbəgün irəliləyişlər müşahidə olunur. Dünyada baş verən elmi-texnoloji dəyişiklər vergitutma proseslərinin sürətlənməsinə, vergidən yayınma hallarının azalmasına və öz növbəsində biznesin inkişafına səbəb olmaqdadır. Vergitutma ilə bağlı hüquqi bazada edilən dəyişikliklər biznesə təşviq xarakterli təsir edir. Bütün növ stimullaşdırıcı vergi siyasəti iqtisadi və sosial səmərəliliyin artırılmasına kömək edir. Bu, biznesə başlayan sahibkarları maraqlandıran əsas məsələlərdən biridir. Dövlətlər tərəfindən dövlət-sahibkar münasibətlərinin inkişafı, inzibati qayda və prosedurların təkmilləşdirilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətinə qanunsuz müdaxilələrin və süni maneələrin aradan qaldırılması istiqamətində ardıcıl islahatlar da həyata keçirilir. Biznes mühitində verginin rolunu artırmaq məqsədilə aşağıdakı tədbirlər görülməlidir:

- Vergi sistemində davamlı və aktual islahatlar həyata keçirmək,
- Biznes subyektləri ilə vergi orqanı arasında əlaqələrin banklar vasitəsilə həyata keçirilməsi,
- Elektron ödəniş sistemlərində təkmilləşdirmə,
- Kadrların ixtisaslaşması.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. "Interest barrier rules as a response to highly leveraged transactions: Evidence from the 2008 German business tax reform", *Review of Accounting and Finance*, Vol. 11 No. 2, pp. 206-232. Knauer,
2. Roger H. Gordon, "Can High Personal Tax Rates Encourage Entrepreneurial Activity?" elmi məqaləsi

3. Diane Coyle, "How should we measure GDP? The origin and nature of a contested concept" elmi məqaləsi
4. <https://databank.worldbank.org>
5. <https://subnational.doingbusiness.org>
6. <https://www.worldbank.org/en/home>
7. <https://stats.oecd.org>

Агшин Рагуб НАЗАРЛИ,
Азербайджанский Университет Архитектуры и Строительства, магистрант
E-mail: aqsinnazar@gmail.com

РОЛЬ НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ В ПРОДВИЖЕНИИ БИЗНЕСА

Резюме

Цель написания статьи - исследовать роль реализуемой в мире налоговой политики в экономике, изучить механизмы ее влияния на хозяйствующие субъекты страны. В статье, уделяя внимание понятию налога и цели его создания, исследуются его влияние, процессы развития, которые могут происходить в экономике в результате изменения принципов налогообложения и налоговой политики. В следующей части рассматривается роль налога на добавленную стоимость в экономике и положительное влияние политики возмещения НДС на налоговую политику. В итоге определено развитие налогового контроля с такой же скоростью, как этот процесс и какие последствия он вызвал в странах мира.

Ключевые слова: налог, налоговый контроль, НДС, налоговая проверка.

Agshin Ragub NAZARLI,
Azerbaijan University of Architecture and Construction, master's student
E-mail: aqsinnazar@gmail.com

THE ROLE OF TAX POLICY IN BUSINESS PROMOTION

Summary

The purpose of writing the article is to investigate the role of the tax policy implemented in the world in the economy, to study the mechanisms of its influence on business entities in the country. In the article, paying attention to the concept of tax and the purpose of its creation, its influence, the development processes that may occur in the economy as a result of changes to taxation principles and tax policy are investigated. In the next part, the role of VAT tax in the economy and the positive effects of VAT refund policy on tax policy are considered. In the end, the development of tax control at the same speed as this process and what consequences it has caused in the countries of the world have been determined.

Keywords: tax, tax control, VAT, tax inspection

Daxil olub: 12.02.2023